

مشاغل و حرف اصحاب و راویان ائمه اطهار (ع) تا پایان غیبت صغریا

مجدید افلاکیان / کارشناس ارشد تاریخ تشیع از موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ع) majidaflakiyan@yahoo.com

مهدی پیشوایی / مدیر پژوهشی گروه تاریخ موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ع)

دریافت: ۱۳۹۱/۶/۲۹ - پذیرش: ۱۳۹۳/۷/۷

چکیده

اشتغال از ضرورت‌های زندگی افراد بشر است. شیعیان نیز از این قاعده مستثنا نیستند. سفارش اهل بیت (ع) به کسب و کار و نهی از بیکاری و بطالت، از نکات مهم تأثیرگذار در زندگی شیعیان در عصر حضور ائمه اطهار (ع) بوده است. شیعیان به گونه‌ای به شغل و کسب روزی حلال اهتمام داشتند که شهرت برخی از آنها به شغلشان است. هرچند به سبب کمبود منابع، دستیابی به شغل تمام اصحاب ائمه معصوم (ع) دشوار است، اما در این نوشتار سعی شده تا با استقرای کافی و بررسی گسترده، به شغل اصحاب امامان (ع) و فضای اقتصادی دوره ائمه (ع) و وضعیت اقتصادی شیعیان در آن دوره دست یابد. بر اساس این استقرا، یاران و راویان ائمه اطهار (ع) شغل‌های متنوعی داشتند که نشان‌دهنده حضور آنان در عرصه اقتصادی است. از سوی دیگر، آنان در کنار شغل و پیشه عادی، حامل علوم و معارف اهل بیت (ع) بودند و بعضی از آنان حافظ هزاران حدیث بودند، و حتی برخی از آنان به مرحله فقاقت و اجتهاد رسیده بودند.

کلیدواژه‌ها: شغل اصحاب ائمه (ع)، تقید اصحاب ائمه (ع) به مال حلال، وضعیت مالی اصحاب ائمه (ع)، ضرورت داشتن شغل.

مقدمه

از آن رو که اهل بیت (ع) همواره بر کسب درآمد حلال تأکید داشته‌اند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۸۰-۸۱) و یکی از مهم‌ترین راه‌های کسب روزی حلال شغل مناسب است، اهتمام اهل بیت (ع) در این باره موجب می‌شد تا اصحاب خود را از بیکاری و نشستن در خانه منع نمایند و در مقابل تقاضای برخی از شیعیان برای دعای روزی در حق آنان، می‌فرمودند: روزی را از راهی (اشتغال) به دست آورید که خداوند متعال قرار داده است (همان، ص ۷۸).

تاکنون کتاب یا مقاله‌ای در زمینه شغل اصحاب ائمه اطهار (ع) یا نگاشته نشده و یا فقط به صورت محدود و غیرمستقل آن را بررسی کرده است. از این رو، نگارش مقاله با مشکلات بسیاری مواجه بود.

برای بررسی شغل اصحاب ائمه اطهار (ع)، پیش از ورود به اصل بحث، ضرورت داشتن شغل و وجوب کسب و کار برای هر فرد بررسی می‌شود و سپس شغل اصحاب ائمه اطهار (ع) در قالب جدول ذکر خواهد شد. اما توجه به این نکته لازم است که برای پرهیز از طولانی شدن کلام، ذکر بسیاری از مطالب مرتبط با شغل، به مجال دیگر واگذار گردید.

ضرورت اشتغال به کار از نگاه اهل بیت (ع)

داشتن روزی حلال ملازم با داشتن شغل مناسب است (همان، ص ۸۹)، از سوی دیگر، شغل مناسب مایه استقلال اقتصادی و حفظ عزت و سربلندی بنیان خانواده است. از این رو، اهل بیت (ع) به اقتضای شرایط مشغول، به کار می‌شدند و منبع درآمد شخصی داشتند و بخشی از دسترنج خود را در امور خیر مصرف می‌کردند. برای نمونه، پیامبر گرامی (ع) در جوانی مدتی در کاروان تجاری حضرت خدیجه (ع) مشغول بودند؛ یا وقتی امیرالمؤمنین (ع) خواستند از بصره بروند در بین مردم شهر ایستادند و ضمن سخنانی چنین فرمودند: ای مردم بصره، چرا بر من خرده می‌گیرید؟! به خدا سوگند، این (اشاره کرد به کیسه‌ای که در دست داشتند) نیست، مگر از محصول و غله من در مدینه. اگر من از نزد شما رفتم و بیش از آنچه می‌بینید به همراه بردم من در زمره خائنان هستم (علیدوست، ۱۳۹۱، ص ۸۶).

این گزارش حاکی از آن است که امیرالمؤمنین (ع) پیش از هجرت به کوفه، در مدینه باغ و نخلستان و زمینی فراهم کرده بودند که از درآمد آن استفاده می‌کردند. همچنین مطابق نقل‌های

دیگر، آن حضرت به حفر قنات و کندن چاه مشغول می‌شدند و پس از رسیدن به آب، آن را وقف می‌نمود (مرعشی‌نجفی، ۱۴۰۵ق، ج ۱۸، ص ۵۴). طبق برخی دیگر از نقل‌ها، آن حضرت از دستمزد کارهایشان، هزار بنده را آزاد ساختند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۷۴).

اهمیت شغل در سیره امام باقر^{علیه السلام} به اندازه‌ای بود که یکی از بزرگان آن زمان به نام محمد بن منکدر چنین نقل کرده است: روزی از مدینه بیرون آمدم و در صحرا محمد بن علی بن الحسین را دیدم. او در حالی که بدن چاقی داشت، با تکیه بر دو غلام سیاه، به سوی مزرعه می‌رفت، پیش خود گفت: سبحان الله! پیرمردی از قریش در چنین ساعتی با این وضعیت برای به دست آوردن دنیا در تلاش است. باید او را موعظه کنم! نزد او رفته و گفتم: خداوند تو را حفظ کند. اگر در این حال، اجل تو برسد چه خواهی کرد؟ فرمود: اگر در این حال اجلم برسد، در حال اطاعت خدا از دنیا خواهم رفت. من با کار کردن، خود و عیالم را از محتاج بودن به تو و مردم حفظ می‌کنم... (همان، ص ۷۳).

در سیره امام صادق^{علیه السلام}، کار کشاورزی برای بی‌نیازی از مردم (همان، ص ۷۴) و در سیره امام کاظم^{علیه السلام} کار روی زمین عمل پیامبران و اوصیا و صالحان (همان، ص ۷۵) معرفی شده است. شیعیان نیز با تأسی به اهل بیت^{علیهم السلام}، به شغل اهمیت ویژه‌ای می‌دادند و با اینکه برخی از آنان دارای منصب حکومتی و یا مستمری از بیت‌المال بودند، از کار کردن خودداری نمی‌کردند؛ همچنان‌که سلمان فارسی، وقتی حاکم مدائن بود، به کار حصیربافی اشتغال داشت (عاملی). مستمری سلمان از بیت‌المال پنج هزار درهم بود که آن را صدقه می‌داد و از دسترنج خود استفاده می‌کرد (همان، ص ۳۲).

ائمه اطهار^{علیهم السلام} اصحاب را از کسالت پرهیز می‌دادند و افراد تنبل را سربار جامعه و یا خانواده خود (کلینی، ج ۵، ص ۸۶) و بدون خیر و تنبل‌ترین افراد در امر آخرتشان (همان، ص ۸۵) معرفی می‌نمودند و در صورت رکود اقتصادی شیعیان، دستورات خاصی برای رونق اقتصادی آنها می‌دادند که در کتاب شریف *الکافی* به نمونه‌هایی از آن اشاره شده است (همان، ج ۳، ص ۴۷۳-۴۷۶).

باید توجه داشت ضرورت شغل به معنای داشتن شغل ثابت و با حقوق و مزایای معین نیست، بلکه منظور آن است که مسلمان باید تنبلی را کنار بگذارد و هر روز دنبال روزی خود باشد، خواه شغل او ثابت و برای یک نهاد دولتی و اداری با حقوق و مزایای ثابت باشد و یا هر روز رزق خود را با فعالیت شخصی از بازار، مزرعه، باغ و غیر آن کسب نماید.

برخی از روایات عبادت را ده جزء دانسته و نه جزء آن را مال حلال معرفی کرده‌اند (مجلسی،

۱۴۰۳ق، ج ۷۴، ص ۲۷). برخی دیگر از روایات عبادت را هفتاد جزء معرفی کرده و برترین هفتاد جزء را کسب حلال معرفی نموده‌اند (صدوق، ۱۴۰۶ق، ص ۱۸۰). طبق همین مبنا و نیز ضرورت توجه به مال حلال، اصحاب ائمه معصوم^{علیهم السلام} در کنار کار و رعایت آداب کسب و کار، در پرداخت خمس و حقوق واجب دقت داشتند. برای نمونه، حکم بن علباص^{رضی الله عنه} (طوسی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۵۸) و ابی‌سیار مسمع بن عبدالملک (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۴۰۸) اموال خمسی خود را نزد امام صادق^{علیه السلام} آوردند. در گزارش دیگری آمده است که امام صادق^{علیه السلام} خمس اموال حارث بن مغیره نصری را بخشید (طوسی، ۱۳۶۴، ج ۴، ص ۱۴۳).

اهتمام اصحاب امامان^{علیهم السلام} در پرداخت خمس، به اندازه‌ای بوده که مقید بودند نسبت به تعلق و یا عدم تعلق خمس به اموال خود، از امام^{علیه السلام} سؤال کنند. امام رضا^{علیه السلام} برای پدر علی بن الحسین عبدریه هدیه‌ای فرستادند. او در نامه‌ای، از امام^{علیه السلام} سؤال کرد: آیا هدیه‌ای که برای من فرستاده‌اید خمس دارد؟ حضرت به او نوشتند: آنچه صاحب خمس برای تو می‌فرستد خمس ندارد (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۵۴۷).

البته برخی از افراد نیز در پرداخت خمس اهمال می‌ورزیدند و از امام^{علیه السلام} برای عدم پرداخت آن رخصت می‌خواستند که تعدادشان بسیار اندک است. در آنچه به صورت مستند یافت شد، نام شخصی به نام صالح بن محمد بن سهل، متولی اوقاف قم، آمده است که از امام جواد^{علیه السلام} تقاضای معافیت از پرداخت خمس داشت (همان، ج ۱، ص ۵۴۸).

مشاغل اصحاب و شیعیان اثناعشری در دوره حضور

در جدول ذیل، به شغل اصحاب ائمه اطهار^{علیهم السلام} اشاره شده است، با این توضیح که:

در ستون دوم، به نام شغل اشاره شده است. در این ستون برای برخی شغل‌ها الفاظ متفاوتی ذکر شده که در ستون آخر (توضیحات) به عنوان شغلی آنان اشاره شده است.

در ستون سوم، نام صحابی مورد نظر ذکر شده و چنانچه ضبط یک اسم متفاوت بوده، تذکر داده شده است. قابل ذکر آنکه ملاک تقدیم و تأخیر اسامی ذکر شده در این ستون، ترتیب زمانی صحابی بودن برای ائمه اطهار^{علیهم السلام} است. این تقدم و تأخر، حتی درباره شغل‌هایی که با نام‌های متفاوتی از آن یاد شده، رعایت گردیده است؛ مثلاً، از پارچه فروشی با چند نام مثل «بزاز» و «بیاع السابری» و «بیاع الزطی» یاد شده است. از این رو، ترتیب ذکر شده درباره شغل بزاز و بیاع السابری و بیاع الزطی (با اینکه هر سه شغل زیرمجموعه پارچه‌فروشی هستند) به صورت جداگانه رعایت شده است.

در ستون چهارم، نام برخی از امامان بزرگوار (ع) آمده است. این اسامی بیانگر آن است که صحابی از شیعیان این امامان بوده است. در صورتی که در کتب رجالی به شغل یکی از اصحاب امامان (ع) اشاره شده ولی مشخص نباشد از اصحاب کدام امام است، وی به عنوان راوی از امام معرفی شده است. ملاک برای ذکر این افراد به عنوان صحابی، این است که اولاً، نامشان در کتب رجالی به عنوان اصحاب ائمه اطهار (ع) آمده است. ثانیاً، تاریخ وفات برخی از آنان مشخص است و نشان می دهد دست کم مقداری از دوره حضور و یا دوره غیبت صغرا را درک نموده اند.

در صورتی که در ردیف افقی، فقط به یک منبع ارجاع داده شده باشد، بیانگر این است که تمام مطالب این ردیف فقط به همان مرجع برمی گردد، و چنانچه در ردیف افقی ارجاعات مختلف آمده باشد، بیانگر این است که هر کدام از اطلاعات از یک منبع خاص استخراج شده است.

شغل	صحابی	امامان معصوم (ع)	توضیحات
پارچه فروش	عمر بن محمد بن یزید (همان، ص ۲۸۳)	امام باقر و امام صادق (ع)	بیاع السابری (فروشنده پارچه های شاپوری)
	حماد بن ابی طلحه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۴۴)	امام صادق (ع) (خونی، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۱۴۸)	//
	خالد بن نافع (همان، ج ۱۷، ص ۱۴۸)	امام صادق (ع) (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۹۸)	//
	عمر بن یزید (همان؛ صلوق، ۱۴۱۳، ص ۲۷۸). محمد بن زیاد بجلی (خونی، ۱۴۱۰، ج ۱۷، ص ۹۹)	امام صادق (ع) امام صادق (ع)	//
	یحیی ازرق (همان، ج ۲۰، ص ۱۷)	امام صادق (ع) (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۲۲)	//
	جمیل الرواسی (همان، ص ۱۷۷)	امام صادق (ع)	//
	خص بن سالم (همان، ص ۱۸۹)	امام صادق (ع)	//
	سعید بن سنان (همان، ص ۲۱۳)	امام صادق (ع)	//
	عثمان بن عمران (همان، ص ۲۵۹)	امام صادق (ع)	//
	علاء بن کاهل (کامل) (همان، ص ۲۶۶)	امام صادق (ع)	//
	ابو خالد قاسم بن سالم (همان، ص ۳۷۱)	امام صادق (ع)	//
	کامل (همان، ص ۱۴۴)	امام صادق (ع)	//
	محمد بن عبده (همان، ص ۲۸۹)	امام صادق (ع)	//
	محمد بن ابی طلحه (همان، ص ۳۱۳)	امام صادق (ع)	//
	احمد بن حسین (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۸۳)	امام صادق و کاظم (ع) (همان، ص ۲۸۳)	//
	هشام بن حکم ابو محمد	امام صادق و امام کاظم (ع)	امام کاظم (ع) وی را از فروش پارچه های شاپوری در سایه منع کردند (جرعاملی، ۱۴۱۴، ج ۱۷، ص ۴۶۶).
	عبد الرحمن بن ججاج بجلی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۳۷-۲۳۸) استاد صفوان بن یحیی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۳۶)	امام صادق و امام کاظم و امام رضا (ع)	//
	صفوان بن یحیی (طوسی، بی تا، ج ۲، ص ۷۹۲)	امام صادق و امام کاظم و امام رضا و امام جواد (ع) (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۹۷)	//
	محمد بن عمر بن یزید (همان، ص ۳۶۴؛ طوسی، ۱۳۶۴، ج ۷، ص ۱۸)	امام رضا (ع)	//
	زید بن هبثم (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۳۷)	امام کاظم (ع)	//
حسن بن علی	امام هادی (ع)	//	
صامت (همان، ص ۱۳۸)	امام باقر (ع)	بیاع الهروی (فروشنده پارچه های هراتی)	
عائذ بن حبیب بجلی (برقی، ۱۳۴۲، ص ۴۶)	امام صادق (ع) (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۶۲)	//	

//	سیف کوفی (همان، ص ۲۲۲)	امام صادق (ع)
//	ابراهیم بن میمون	امام صادق (ع)
//	حسن (همان، ص ۱۹۶)	امام صادق (ع)
بزاز	اسماعیل بن زیاد (همان، ص ۱۲۴)	امام باقر و امام صادق (ع)
//	یوسف (همان، ص ۳۲۴)	امام صادق (ع)
//	محمد بن عبدالرحمن (همان، ص ۲۸۸)	امام صادق (ع)
//	محمد بن عمار بن ذکوان (همان، ص ۲۹۰)	امام صادق (ع)
//	خلاد السدی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۵۴)	امام صادق (ع)
//	محمد بن حسن (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۷۹)	امام صادق (ع)
//	ابو خالد یزید مولی حکم بن ابی الصلت (همان، ص ۳)	امام صادق (ع)
وی در سال ۲۶۴ از دنیا رفته است (همان). بنابراین، می توان وی را دست کم از اصحاب دوره غیبت صغرا دانست.	عواقه بن حسین بزاز (همان، ص ۴۳۰)	از راویان
//	هارون بن یحیی (همان، ص ۴۴۹)	از راویان
بیاع الزطی (فروشنده نوعی لباس های هندی)	بشر (همان، ص ۱۲۷)	امام باقر (ع)
//	عبدالله بن ایوب بن راشد زهری (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۲۱)	امام باقر (ع)
//	میسر بن عبدالعزیز (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۰۹)	امام باقر و امام صادق (ع)
//	علی (همان، ص ۳۶۰) اساطین سالم (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۰۶)	امام صادق (ع)
//	محمد بن میسر بن عبدالعزیز (همان، ص ۲۶۸)	امام صادق (ع)
//	عبدالحمد (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۴۰)	امام صادق (ع)
//	ابن ابی عمیر (شیخ مفید، ۱۴۱۳، ص ۸۶)	امام کاظم و امام رضا و امام جواد (ع)
الصیرفی (راغب، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۹۴)	صلت بن ججاج صیرفی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۲۷)	امام صادق (ع)
//	عبد الرحمن بن امی (همان، ص ۳۲۷)	امام صادق (ع)
//	عبدالله بن حسن (همان، ص ۲۲۴)	امام صادق (ع)
//	عبدالمکین عتبه (همان، ص ۲۲۸)	امام صادق (ع)
//	عبد الخالق بن حبیب (همان، ص ۲۴۰)	امام صادق (ع)
//	هشام بن حبیب (همان، ص ۳۱۹)	امام صادق (ع)
//	عبد الخالق بن عبد ربه (همان، ص ۲۴۰)	امام صادق (ع)
//	علی بن حیان (همان، ص ۲۴۶)	امام صادق (ع)
//	محمد بن علی بن نعمان (مؤمن طالق) (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۲۵-۳۲۶)	امام صادق (ع)
//	عمر بن حرث (همان، ص ۲۸۹)	امام صادق (ع)
//	عمر بن عیسی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۵۴)	امام صادق (ع)
//	فضل بن عذار (همان، ص ۲۶۸)	امام صادق (ع)
//	قاسم بن عبدالرحمان (همان، ص ۲۷۱)	امام صادق (ع)
//	محمد بن حسن (همان، ص ۲۷۹)	امام صادق (ع)
//	محمد بن عذافر (همان، ص ۲۹۱)	امام صادق (ع)
//	محمد بن فضیل بن کثیر (همان، ص ۲۹۲)	امام صادق (ع)
//	محمد بن ناجیه (همان، ص ۲۹۶)	امام صادق (ع)
//	هارون بن خارجه (همان، ص ۳۱۸)	امام صادق (ع)
//	ابو ایوب هلال بن مقلاص (همان، ص ۳۲۰)	امام صادق (ع)
//	یحیی بن اسحاق (همان، ص ۳۲۱)	امام صادق (ع)
//	یونس بن عمار (همان، ص ۳۲۴)	امام صادق (ع)
//	حنا بن سدیر (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۴۵-۱۴۶)	امام صادق و امام کاظم (ع)
//	حسین بن خالد (همان، ص ۳۵۵)	امام رضا (ع)
//	محمد بن اسحاق بن عمار (همان، ص ۳۶۵)	امام رضا (ع)
//	محمد بن فضیل (همان، ص ۳۶۵)	امام رضا (ع)
//	الیاس صیرفی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۹)	امام رضا (ع)
در سال ۳۳۵ زنده بود.	احمد بن عباس نجاشی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۱۲)	//
نخاس (ستاتی، ۱۳۷۵، ص ۹۰۵)	۱. مفضل بن صالح الاسدی (طوسی، ۱۴۱۷، ص ۴۷۵ برقی، ۱۳۴۲، ص ۳۴؛ خونی، ۱۴۱۰، ص ۱۹، ص ۳۱۱-۳۱۲)	امام صادق (ع)
//	۲. آدم بن حسین (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۰۴)	امام صادق (ع) (خونی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۱۱۷)
//	۳. جارد بن منذر (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۳۰)	امام صادق (ع)
//	۴. بشر بن طرخان (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۶۹)	امام صادق (ع)
//	۵. سلام بن مسلم (همان، ص ۳۶۵)	امام صادق (ع)
//	۶. رفاعة بن موسی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۶۶)	امام صادق و کاظم (ع)
//	۷. احمد بن مخلد (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۲۱)	امام کاظم (ع)
//	۸. عبدالله (همان، ص ۴۱)	امام کاظم (ع)

مشاغل و حرف اصحاب و راویان ائمه اطهار تا پایان غیبت صغرا ۳۳

۹. عباس بن موسی (همان، ص ۳۶۱)	امام رضا	نخاس
۱۰. احمد بن حسین (همان، ص ۴۰۹)	//	//
۱۱. وهیب بن خص (نجاشی، ۱۲۶۵، ص ۴۳۱)	//	راوی از ابی بصیر (خوفی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۱۹، ص ۲۱۷) از اصحاب امام باقر
۱۲. علوی، ۱۴۱۵، ص ۱۲۷، همان، ص ۱۲۷	امام باقر	چلاب
۱۳. حماد بن عبدالکریم (همان، ص ۱۸۶)	امام صادق	//
۱۴. سعید ابوعمر (همان، ص ۲۱۴)	//	//
۱۵. حسن بن علی (عیسی) (همان، ص ۱۸۱)	//	//
۱۶. علی بن عیسی (همان، ص ۲۴۶)	//	//
۱۷. محمد بن حباب (همان، ص ۲۸۱)	//	//
۱۸. محمد بن عبدالله (همان، ص ۳۳۴)	امام کاظم	//
۱۹. محمد بن هارون (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۵، ص ۳۹۸)	امام کاظم و امام رضا	//
۲۰. محمد بن مروان (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۹۱)	امام هادی	//
۲۱. محمد بن سلیمان (همان، ص ۳۹۲)	امام هادی	//
۲۲. شاهویه بن عبدالله (همان، ص ۳۹۹)	امام حسن عسکری	//
۲۳. صالح بن عبدالله (همان)	امام حسن عسکری	//
۲۴. منخل بن جمیل (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۲۱، خوفی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۲۵۶)	امام صادق	بیاع الجوار (کنیز فروش)
۱. محمد بن معروف هلالی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۶۲)	امام صادق	خزاز (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۶۹۳)
۲. هاشم (هشام بن برید طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۱۹)	امام صادق	//
۳. یحیی (همان، ص ۳۲۲)	امام صادق	//
۴. احمد بن زیاد (همان، ص ۳۲۲)	امام کاظم	//
۵. ابومعاذ زیاد بن رستم دولوز (همان، ص ۳۰۹)	امام صادق	//
۶. حسین بن کثیر (همان، ص ۱۸۴)	امام صادق	//
۷. علی بن عبدالرحمان (همان، ص ۲۴۶)	امام صادق	//
۸. محمد بن یحیی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۵۹)	امام صادق	//
۹. حسن بن علی بن زیاد (همان، ص ۳۹)	امام صادق	الوشاء (فروشنده جامه‌های لبریشمی) (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۹۸۶) وی فرزند دختر الیاس صیرفی است و چون دایی وی از اصحاب امام رضا بوده، به لحاظ سنی، می‌توانیم وی را از اصحاب امام کاظم و امام رضا محسوب کنیم.
۱۰. ابویوب ابراهیم بن عیسی یا ابراهیم بن عثمان (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۰)	امام صادق و امام کاظم	//
۱۱. خالد بن نجیح (خوفی، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۲۸)	امام کاظم	//
۱۲. حسن بن علی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۵۴)	امام رضا	//
۱۳. عبدالله بن مغیره (همان، ص ۳۵۹)	امام رضا	//
۱۴. محمد بن جعفر (همان، ص ۳۶۵)	امام رضا	//
۱۵. محمد بن ولید کرمانی (همان، ص ۳۷۸)	امام جواد	//
۱۶. ابوعبدالله حسن بن علی خزاز (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۶۸)	//	//
۱۷. حسن بن ابراهیم بن عبدالصمد (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۳۳)	//	تلمکری در سال ۳۲۷ از وی روایت استماع کرده است.
۱۸. علی بن حسن بن قاسم (همان، ص ۴۳۱)	//	//
۱۹. محمد بن ولید بجلي خزاز (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۴۵)	//	اواخر عمر مشافهت با محمد بن حسن صفار (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۴۵) از اصحاب امام حسن عسکری بود (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۰۲).
۲۰. ابوالحسن محمد بن حسین بن سفرجله (همان، ص ۳۳۸)	//	//
۲۱. ابراهیم بن سلیمان بن عیبدالله بن خالد نهمی (همان، ص ۱۸)	//	خزاز (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۱۴)
۲۲. زیاد بن حسن (همان، ص ۳۲۷)	امام کاظم	بیاع الوشاء (فروشنده پارچه‌های لبریشمی و نگارین)
۲۳. ابوشبل عبدالله بن سعید الالسدی (همان، ص ۳۳۳)	امام صادق	//
۲۴. میسره (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۱۰)	امام صادق	//
۲۵. عمر الکراییسی (همان، ص ۲۵۰)	امام صادق	//
۲۶. ابوحضض عمر (همان، ص ۲۵۴)	امام صادق	قزاز
۲۷. سماع بن مهران حضرمی (همان، ص ۲۲۱، نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۹۳)	امام صادق و کاظم و رضا	تجارت وی و ابریشم فروشی بود.

ابریشم فروشی

۳۴ تاریخ اسلام در آینه پژوهش، سال دهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۲

۱. اسلم ابورافع (نجاشی، همان، ص ۴) مشهور به ابراهیم (خوفی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۱۵۹)	پیامبر و حضرت امیر	
۲. سلمان فارسی	حضرت علی	
۳. نعمان بن عجلان	حضرت علی	
۴. عبدالله بن ابی‌رافع	حضرت علی	
۵. محمد بن ابی بکر (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۹)	حضرت علی	
۶. ابو یزید حارث بن ربیع (همان، ص ۶۱)	حضرت علی	
۷. علی بن ابی‌رافع	حضرت علی	
۸. ابوشیرمه عبدالله بن شبرمه ضبی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۱۷ و ۲۳۴)	امام سجاد	
۹. حکم بن علیّه آسَدی	امام باقر	
۱۰. سعید بن طریف حنظلی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۷۸)	امام باقر و امام صادق	
۱۱. خص بن غیاث بن طلق (همان، ص ۱۲۵)	امام صادق	
۱۲. حسین بن عبدالله (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۱۹۵-۱۹۶)	امام صادق	
۱۳. نجاشی (همان، ص ۱۹۶-۱۹۷) یا ابویحیر اسدی نصری عبدالله بن نجاشی بن عثیم بن سیمان (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۳۱)	امام صادق	
۱۴. نوح بن دراج (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۲۷)	امام صادق (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۱۴)	
۱۵. محمد بن عبدالرحمان بن ابی‌لیلی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۸۸)	امام صادق	
۱۶. یحیی بن سعید بن قیس (همان، ص ۳۲۱)	امام صادق	
۱۷. علی بن یقظین (همان، ص ۳۴۰)	امام کاظم	
۱۸. زیاد بن ابی سلمه	امام کاظم	
۱۹. یعقوب بن اسحاق السکیت	امام کاظم	
۲۰. حمزه بن یسع	امام کاظم (تاریخ قم، ص ۲۸ و ۱۰۱ و ۱۶۴ به نقل تاریخ تشیع ۲، ص ۱۷۱)	در سال ۱۸۹ از جانب هارون الرشید حاکم قم شد.
۲۱. ابوعمر خذاه	امام کاظم	وی ابتدا مأمور رفت و آمد نزد قضات جور عباسی بود و اموالی برای آنها جمع‌آوری می‌کرد، ولی بعد از نامه‌نگاری با امام، کارش دست کشید (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۱۹۷-۱۹۸).
۲۲. یقظین	امام کاظم	وی در خدمت ابوالعباس سفاح و ابوجعفر منصور دوانیقی بود (طوسی، ۱۴۱۷، ص ۲۷۰).
۲۳. محمد بن علی بن عیسی قمی	امام هادی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۹۱)	حاکم قم از طرف سلطان بود و نامه‌نگاری‌هایی با امام هادی داشت (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۷۱).
۱. حسین (حسن) (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۸۱) بن موسی (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۵، ص ۳۴۹؛ نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۵)	امام صادق	الحناط (قبوی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۱۵۴)
۲. مثنی بن ولید (نجاشی، همان، ص ۴۱۴؛ طوسی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۳۳۲)	امام صادق	//
۳. سلمان بن عبید (طوسی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۲۱۸)	امام صادق	//
۴. حسن (حسین) (طوسی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۸۳) بن عطیة دغشی محاربی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۶)	امام صادق (خوفی، ۱۴۱۰، ج ۶، ص ۳۱)	//
۵. ابولولاد حفص بن سالم (نجاشی، همان، ص ۱۳۵؛ طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۹۷)	امام صادق	//
۶. حکم بن ایمن (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۳۷)	امام صادق و کاظم	//
۷. زبید بن عبدالله (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۰۷)	امام صادق	//

حکومتی

کتاب و پژوهش گدیم

مشاغل و حرف اصحاب و راویان ائمه اطهار تا پایان غیبت صغرا ۳۵

۸ ابوالحسن علی بن محمد (نجاشی، ۱۲۶۵، ص ۲۵۷)	امام صادق (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۴۵)	//
۹ سلمه (صندوق، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۶۶)	امام صادق (خوفی، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۲۱۴)	//
۱۰ حسین بن عطیه (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۸۳)	امام صادق	//
۱۱ سلام بن غانم (همان، ص ۲۱۸)	امام صادق	//
۱۲ سالم بن عبدالله (همان)	امام صادق	//
۱۳ سماعه الکوفی (همان، ص ۲۲۱)	امام صادق	//
۱۴ صالح بن ابی الاسود (همان، ص ۲۲۵)	امام صادق	//
۱۵ محمد بن عطیه (همان، ص ۲۹۰)	امام صادق	//
۱۶ مفضل بن زیاد (همان، ص ۳۰۷)	امام صادق	//
۱۷ هشام (همان، ص ۳۱۹)	امام صادق	//
۱۸ هاشم بن منی (همان)	امام صادق	//
۱۹ عروه (طوسی، ۱۲۶۳، ج ۲، ص ۲۰۷)	امام صادق (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۱۳، ص ۷۷)	//
۲۰ فائد الخناط (نجاشی، ۱۲۶۵، ص ۳۱۱)	امام صادق و کاظم (خوفی، ۱۴۱۰، ج ۱۳، ص ۲۲۵)	//
۲۱ عبدالله بن عثمان (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۴۱)	امام کاظم	//
۲۲ عبدالله بن عمر بن بکار (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۲۸)	از راویان	//
۲۳ سعید (برقی، ۱۳۴۲، ص ۲۸)	امام صادق	//
۱. عبدالله بن بسطام بن سابور (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۱۸) بسطام بن سابور (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۷۲)	امام صادق (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۷۲)	زیات
۲. یحیی بن حبیب (همان، ص ۳۶۹)	امام صادق	//
۳. حرز بن عبدالله سجستانی زیات (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۴۴-۱۴۵)	امام صادق	برای تجارتش به سیستان سفر می کرد.
۴. ممر (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۰۸)	امام صادق	//
۵. منذر بن صباح (همان)	امام صادق	//
۶. بسطام (همان، ص ۱۷۳) بن سابور (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۱۱)	امام صادق و امام کاظم	//
۸. محمد بن حسین بن ابی الخطاب (رجال طوسی، ص ۳۹۱)	امام هادی	//
۹. محمد بن عمرو (همان، ص ۴۴۷)	//	//
۱۰. ابومسکین (همان، ص ۱۵۰)	امام باقر	سمان
۱۱. عبدالله بن ولید سمان	امام صادق	//
۱۲. سعید بن عبید سمان (همان، ص ۲۱۳)	امام صادق	//
۱۳. مسکین بن عبدالله (همان، ص ۳۰۸)	امام صادق	//
۱۴. سعید بن عبدالرحمان الاعرج (همان، ص ۲۱۳)	امام صادق	//
۱۵. اسماعیل بن شعیب (همان، ص ۱۶۰)	امام صادق	//
۱۶. عثمان بن سعید عمری سمان (همان، ص ۲۸۹)	امام هادی (همان، ص ۲۸۹) و عسکری (همان، ص ۴۰۱) و صاحب الامر	//
۱۷. ابو جعفر همدانی محمد بن موسی بن عیسی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۲۸)	//	//
۱۸. بشیر دهان و حفص دهان (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۶۹ و ۱۹۶)	امام صادق	دهان
۱۹. عمار بن خیاب و محمد بن یعقوب بن قیس دهنی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۵۱ و ۲۹۸؛ نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۱۲ و ۴۴۶)	امام صادق	//
۲۰. خیاب بن عبدالله دهنی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۱۱)	امام صادق و امام کاظم	الطائر
۱. عبدالحمید (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۴۰)	امام صادق	//
۲. محمد بن ثمامه (همان، ص ۲۷۹)	امام صادق	//
۳. محمد بن زیاد (همان، ص ۲۸۲)	امام صادق	//
۴. محمد بن حسن بن زیاد (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۶۹)	امام صادق	//
۵. عبدالرحمان بن سالم بن عبدالرحمان (نجاشی، همان، ص ۳۳۷)	امام صادق (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۶۵)	//
۶. داود بن عبدالرحمان (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۰۲)	امام صادق	//
۷. محمد بن عمر بن عبید (همان، ص ۲۹۰)	امام صادق	در سال ۱۷۶ از دنیا رفت.
۸. محبوب بن عبدالله (همان، ص ۳۰۹)	امام صادق	//
۹. حسن بن زیاد (همان، ص ۱۹۵)	امام صادق	//
۱۰. داود بن سرخان (همان، ص ۲۰۲؛ نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۵۹)	امام صادق و امام کاظم (خوفی، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۱۰۵)	//

روزن فروش

فیل فروش

۳۶ تاریخ اسلام در آینه پژوهش، سال دهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۲

۱۱. داود بن ابی یزید (خوفی، ۱۴۱۰، ج ۲۴، ص ۱۰-۱)	امام صادق و امام کاظم	//
۱۲. عبدالحمید بن سالم (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۳۹)	امام کاظم	//
۱۳. محمد بن عبدالحمید (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۶۴)	امام رضا و امام حسن عسکری (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۰۲)	//
۱۴. علی بن عمرو (همان، ص ۳۸۸)	امام هادی	//
۱۵. عبیدوس (همان، ص ۳۸۹)	امام هادی و عسکری	//
۱۶. احمد بن محمد بن یحیی قمی (همان، ص ۴۱۰)	از راویان	در سال ۲۵۳ زنده بود (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۱۰).
۱۷. یونس بن علی (همان، ص ۴۵۰)	//	//
۱۸. محمد بن یحیی ابو جعفر (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۵۳)	//	//
۱. ابوعیسی محمد بن هارون (همان، ص ۳۷۲)	//	الوراق (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۳۷۵) مؤلف کتاب الامامه و السقیفه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۷۲)
۲. ابوالفتح هلال بن ابراهیم دلفی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۴۱؛ ابن داود، ۱۳۴۲، ص ۳۶۹)	//	//
۳. محمد بن تنسیم (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۰۰)	امام صادق	مشهور به ابوطاهر الوراق
۴. إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِسْحَاقَ	امام صادق (طوسی، ۱۳۶۴، ج ۳، ص ۱۹۴)	//
۵. عَبَسَةُ الْوَرَّاقِ	امام صادق (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۵، ص ۱۱۲)	//
۶. یحیی بن عباس (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۶۹)	امام رضا	//
۷. عباس بن محمد (همان، ص ۳۶۱)	//	//
۸. موسی بن مرشد (همان، ص ۳۹۲)	امام هادی	//
۹. إسحاق بن ابراهیم (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۶، ص ۴۲۲)	از راویان	//
۱۰. جعفر بن محمد (همان، ج ۱۷، ص ۳۴۵)	//	//
۱۱. محمد بن اسماعیل (همان، ج ۷، ص ۱۲۶)	//	//
۱۲. طاهر بن عیسی (همان، ص ۱۴۶)	//	//
۱۳. قاسم بن ربیع (همان، ج ۲۰، ص ۴۱۰)	//	//
۱۴. محمد بن احمد لوراق	//	//
۱۵. علی بن عبدالله الوراق (همان، ج ۶، ص ۲۴۰)	//	//
۱۶. محمد بن ابراهیم الوراق (کشی، ۱۴۰۹، ص ۱۳۳)	//	//
۱۷. محمد بن ابراهیم (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۴۰)	//	//
۱. عبدالرحمان بن محمد بن عبدالله (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۴۴۹)	حضرت علی	کاتب
۲. ابوالحمید اسماعیل (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۲۵)	امام باقر	//
۳. حسن بن سری (همان، ص ۱۳۱؛ نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۷)	امام صادق	//
۴. عیسی بن حسان (طوسی، همان، ص ۲۵۹)	امام صادق	//
۵. محمد بن اعبین (همان، ص ۲۷۸)	امام صادق	//
۶. محمد بن عبید (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۳۹)	امام صادق (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۸۹)	//
۷. یعقوب بن نعیم بن قرقاره (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۴۹)	امام رضا	//
۸. یحیی بن یزید (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۶۹)	امام رضا	//
۹. ابوالحسن المبرزاتی رجایی یحیی بن سلمان (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۶۶)	امام هادی	//
۱۰. یعقوب بن یزید (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۹۳)	امام هادی	//
۱۱. محمد بن علی (همان، ص ۴۱۰)	امام حسن عسکری	//
۱۲. ابوالفرج قناتی محمد بن (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۹۸)	//	//
۱۳. ابوالغی محمد بن احمد بن جندب اسکافی (همان، ص ۳۸۵)	//	// مقدار از اموال حضرت صاحب الامر نزدش بود.
۱۴. علی بن حبیب بن قونی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۴۲)	//	// زنده در سال ۳۳۲
۱۵. محمد بن احمد بن محمد بن عبدالله بن ابی التلیج (همان، ص ۴۴۳)	//	// تلمذ کردی در ۳۳۲ از وی روایت سماع کرده است.
۱۶. محمد بن داود بن سلیمان (همان، ص ۴۴۴)	//	// در سال ۳۱۳ زنده بوده است.
۱۷. محمد بن ابراهیم بن یوسف (همان، ص ۴۴۷)	//	//
۱. بردالتخیاط (همان، ص ۱۲۸)	امام باقر	التخیاط
۲. ابومختار (همان، ص ۱۵۱)	امام باقر	//
۳. ابوالفضل سلم (همان، ص ۲۱۹)	امام صادق	//
۴. علی یزید (همان، ص ۲۳۶)	امام صادق	//
۵. اسماعیل بن ابان (همان، ص ۱۶۷)	امام صادق	//
۶. محمد بن ابراهیم (همان، ص ۲۷۶)	امام صادق	//
۷. مجمع (همان، ص ۳۰۹)	امام صادق	//

سازنده یا فروشنده کاغذ

فروشنده

دوزنده

۱. ابو محمد (طوسی، ۱۳۶۴، ج ۷، ص ۲۱۱)	امام صادق	//
۹. موسی بن سعدان (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۴۲)	امام کاظم	//
۱۰. یحیی بن سماعه (همان، ص ۳۴۶)	امام کاظم	//
۱۱. حسن بن علی (همان، ص ۴۲۰)	از راویان	//
۱۲. عمرو (همان، ص ۴۳۰) ابو عمرو (همان، ص ۴۵۱)	//	//
۱۳. علی بن ابراهیم (همان، ص ۴۳۰)	//	//
۱۴. محمد بن نمیم (همان، ص ۴۴۰)	//	//
۱. ابوالعلاء الخفاف (همان، ص ۱۵۰)	امام باقر	الخفاف
۲. علی بن عامر (همان، ص ۲۴۷)	امام صادق	//
۳. سلیمان بن داود (همان، ص ۲۵۸)	امام رضا	//
۴. یحیی بن قاسم	امام باقر (همان، ص ۱۴۹) و امام کاظم (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۵، ص ۳۱۸)	الحذاء
۵. ابوبین عطیه (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۶۷)	امام صادق	//
۶. بسطام (همان، ص ۱۷۲)	امام صادق	//
۷. عبدالحمید بن زیاد (همان، ص ۲۳۰)	امام صادق	//
۸. محمد بن عبیده (همان، ص ۲۸۹)	امام صادق	//
۹. ابوعبیده زیاد (همان، ص ۲۱۱)	امام صادق	//
۱۰. یحیی الحذاء (همان، ص ۳۴۶؛ کلینی، ۱۳۶۷، ج ۵، ص ۳۱۸)	امام کاظم	//
۱۱. حسن بن محمد بن احمد (طوسی، همان، ص ۴۴۴)	//	//
۱۲. صالح (همان، ص ۴۲۸)	//	//
۱۳. موسی (همان، ص ۱۴۶)	امام باقر	التمار
۱۴. محمد بن مسلم	امام صادق	وی ژ تمکن مالی بالایی برخوردار بود پس از توصیه امام برای تواضع، از میان تمامی شغل‌ها، زنبی به دست گرفت و نزدیک در مسجد شروع به خرفروشی نمود که این کار موجب آزد شدن اطرافیش شد و ژ وی خولستد شغل دیگری انتخاب کند (کشی، ۱۴۰۹، ص ۱۶).
۱۵. شعیب بن میثم (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۲۴)	امام صادق	//
۱۶. قیس بن کمب (همان، ص ۲۷۲)	امام صادق	//
۱۷. حسن بن سیف (همان، ص ۱۸۱)	امام صادق	//
۱۸. کامل بن علاء (همان، ص ۲۷۴)	امام صادق	//
۱۹. علی بن سوید (همان، ص ۳۳۷)	امام کاظم	//
۲۰. سفین بن سلیمان (همان، ص ۲۲۲)	امام صادق	//
۲۱. سفین مغیره (همان)	امام صادق	//
۲۲. کامل (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۱، ص ۲۹۷)	امام صادق	//
۲۳. اسحاق بن محمد بن علی بن خالد (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۱۳)	//	//
۱. اسلم بن محمد (خونی، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۲۱۳)	امام صادق	(بیاع القنادس)
۲. سلم بن محرز (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۱۹)	امام صادق	//
۳. حسن حسین (همان، ص ۱۸۳) ابن مختار (همان، ص ۱۸۰)	امام صادق	//
۴. مازن (همان، ص ۳۱۲)	امام صادق	//
۵. خالد بن زیاد (همان، ص ۲۰۱)	امام صادق	//
۶. عوف عون بن معین (همان، ص ۲۶۲)	امام صادق	//
۷. حسین بن کنیر (همان، ص ۱۸۴)	امام صادق	//
۸. خالد بن (مازن) (همان، ص ۱۹۷) ماد (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۴۹)	امام صادق و کاظم	//
۹. علی بن محمد (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۷۷)	امام جواد	//
۱۰. آدم بن محمد (همان، ص ۴۰۷)	//	//
۱. ابواسحاق ابراهیم بن صالح (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۵)	امام باقر (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۲۳)	(بیاع الاماط)
۲. ابوسان (همان، ص ۱۵۱)	امام باقر	//
۳. ابوعلی (همان، ص ۲۲۶)	امام صادق	//
۴. بدالرحمان بن اشل (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۴، ص ۵۲۴)	امام صادق	//
۵. رزین (همان، ج ۲، ص ۵۲۱؛ طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۰۴)	امام باقر و امام صادق	//
۶. حارث (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۹۱)	امام صادق	//
۷. شعیب بن راشد (همان، ص ۲۲۴)	//	//
۸. فیض بن مطر (همان، ص ۲۷۰)	//	//
۹. زین بن حسن (همان، ص ۲۰۷)	//	//
۱۰. احمد بن حارث (همان، ص ۳۲۲)	//	//

۱. محمد بن مسلم بن رباح (همان، ص ۲۹۴)	//	الطحان وی در سال ۱۵۰ از دنیا رفت.
۲. عبدالرحمان بن ابی عامره (همان، ص ۲۳۷)	//	//
۳. معنی بن موسی کندی (همان، ص ۳۰۴)	//	//
۴. هیشم بن عبد الجبار (همان، ص ۳۱۹)	//	//
۵. ابویحیی (همان، ص ۳۳۷)	امام کاظم	//
۶. حسن بن یحیی (همان، ص ۴۲۱)	از راویان	//
۷. ابوجعفر محمد بن حسن حسین بن هارون (همان، ص ۴۴۴)	//	//
۸. حرب بن الحسن (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۴۸)	//	//
۹. خالد بن سفیان (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۹۸)	//	//
۱۰. جعفر بن علی بن سهل بن فروخ (همان، ص ۴۲۰)	//	التفاح تلمیزی از وی در سال ۳۲۸ روایت شنیده است.
۱. ابی الحسن علی بن میمون (همان، ص ۱۴۰)	امام باقر	//
۲. علی (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۲۵۲) بن میمون (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۶۶)	امام صادق	//
۳. محمد بن مجیب (همان، ص ۲۹۵)	//	// زادگاه وی کوفه بود که در بغداد ساکن شد.
۴. محمد بن رجا (همان، ص ۳۹۰)	امام هادی	//
۵. جماعه بن عبدالرحمان (همان، ص ۱۷۸)	امام صادق	//
۶. عباس بن عبدالرحمان (همان، ص ۲۴۰)	//	//
۷. عمر بن مسلم (همان، ص ۲۵۴)	//	//
۸. محمد بن حسین بن سعید (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۳۷)	امام جواد و امام هادی و امام حسن عسکری	وی در سال ۲۶۹ در زمان غیبت صغرا از دنیا رفت.
۱. محمد بن سکین بن عمار نخعی (همان، ص ۳۶۱)	امام کاظم (برقی، ۱۳۴۲، ص ۵۲)	جمال
۲. عمران بن قائد (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۵۷)	امام صادق	//
۳. حسان بن مهران جمال (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۴۷)	امام باقر و امام صادق	//
۴. صفوان بن مهران جمال (همان، ص ۱۹۸؛ طوسی، بی تا، ج ۱، ص ۴۶)	امام کاظم	وی شترهایش را به هارون الرشید کرایه می داد که با دستور امام کاظم دست از کار خود کشید (کشی، ۱۴۰۹، ص ۴۴۱).
۵. ابو خدیجه (طوسی، بی تا، ج ۱، ص ۱۰۷) ساله بن مکرم	امام صادق و امام کاظم (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۸۸)	//
۶. محمد بن جزک (جزک) (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۹۱)	امام هادی	//
۷. محمد بن قنولوه (همان، ص ۴۳۹)	//	وی پدر جعفر بن محمد، مؤلف کامل الزیارات می باشد (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۱۲).
۱. عمران بن اسحاق (همان، ص ۲۵۷)	امام صادق	//
۲. صاحب بن محمد (همان، ص ۲۲۶)	//	//
۳. عمران بن عبدالرحیم (همان، ص ۲۵۷)	//	//
۴. محمد بن اسماعیل بن میمون (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۴۵؛ حسن بن یوسف حلی، ۱۴۱۳، ص ۱۵۶)	//	//
۵. محمد بن احمد بن حسین (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۴۲)	//	//
۶. ابوعبدالرحمان احمد بن محمد عسکری (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۴۶)	//	//
۱. آدم بن متوکل (همان، ص ۱۰۴)	//	//
۲. اسحاق (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۶۳؛ خونی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۷۶)	امام صادق (خونی، ۱۴۱۰)	//
۳. یحیی بن زکریا (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۵۱)	امام صادق (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۲۲-۳۲۱)	//
۴. بسطام	امام صادق (همان، ص ۱۷۲)	//
۵. قاسم بن هشام (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۱۶)	امام حسن عسکری (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۰۱)	//
۶. حسن بن حسین (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۰)	از راویان	//
۱. ابوسعید خالد بن سعید (همان، ص ۱۱۴۹؛ حلی، ۱۴۱۱، ص ۶۵)	امام صادق	(القماط) او با نام‌های خالد بن زید (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۰۱) و زید ابوالخالد قماط (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۵۲) نیز یاد شده است.
۲. ابوسعید صالح بن سعید (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۹۹؛ طوسی، ۱۴۱۷، ص ۲۴۵-۲۴۶)	امام صادق	//
۳. صدقه بن عمیر (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۲۷)	امام صادق	//
۴. عقیق بن خالد (همان، ص ۲۶۱)	امام صادق	//
۵. ابوالخالد کنکر (همان، ص ۲۷۴)	امام صادق	//
۶. منهل (همان، ص ۳۰۶)	امام صادق	//

صحاف	۱. ابراهیم بن نعیم (همان، ص ۱۵۷)	امام باقر	//
	۲. علی بن نعیم (همان، ص ۲۴۶)	امام صادق	//
	۳. حسین بن نعیم (همان، ص ۱۸۳)	امام صادق	//
	۴. محمد بن نعیم (همان، ص ۲۹۶)	امام صادق	//
	۵. قاسم بن ربیع	از راویان	وی با یک واسطه از امام صادق روایت کرده است (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۸، ص ۲).
پوشیدن نوز	۶. حسین بن شاذویه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۶۵)	//	//
	۱. محمد بن سلیمان (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۴۶)	امام باقر	(الفراء) (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۶۵۸)
	۲. اسحاق بن ابی جعفر (همان، ص ۱۶۱)	امام صادق	//
	۳. سلیم فرّاه (همان، ص ۲۱۹)	امام صادق	//
	۴. عبدالله بن عبید (همان، ص ۲۳۱)	امام صادق	//
	۵. عبدالعزیز (همان، ص ۲۴۰) بن ابی جعفر	امام صادق	//
	۶. عیسی بن خلد (همان، ص ۲۵۸)	امام صادق	//
	۱. داود (همان، ص ۱۳۳)	امام باقر	الانزاری
	۲. صالح (همان، ص ۲۲۵)	امام صادق	//
	۳. رزین (همان، ص ۲۰۴)	امام صادق	//
بازار فروش	۴. عمر بن اذینه (همان، ص ۲۵۴)	امام صادق	//
	۵. موسی الانزاری (همان، ص ۳۰۱)	امام صادق	//
	۱. سوید (همان، ص ۲۲۳) بن مسلم قلّاء (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۹۱)	امام صادق	القلاء
	۲. علاء بن زین (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۴۷)	امام صادق	//
	۳. عثمان بن عبدالرحمان (همان، ص ۲۶۰)	امام صادق	//
طعم باسوق فروش	۴. محمد (همان، ص ۲۹۹)	امام صادق	//
	۵. عمر بن ریاح قلّاء (همان، ص ۲۵۲)	امام صادق	//
	۱. محمد بن حسن صفار (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۵۴)	امام حسن عسکری	صفار
	۲. احمد (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۰۷) بن صفار (خوئی، ۱۴۱۰، ج ۱۵، ص ۱۲۸)	//	وی غلام عیاشی (م ۳۲۰) بود، از اعیان علما و اکابر قفقهای شیعه و استاد کلینی است (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۰۷).
	۳. سعد (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۲۷)	//	وی از اصحاب عیاشی بود.
مسگر	۴. سهل بن حسن (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۲۷)	//	//
	۵. حسن بن محمد بن احمد (علامه حلی، ۱۴۱۱، ص ۴۲؛ خوئی، ۱۴۱۰، ج ۵، ص ۱۱۱)	//	//
	۱. بکر (برقی، ۱۳۴۲، ص ۳۰)	امام صادق	التحابس
	۲. ابوعمر (همان، ص ۳۷)	امام صادق	//
	۳. عیثم (همان، ص ۳۹)	امام صادق	//
دفتان	۴. آدین حسین (علامه حلی، ۱۴۱۱، ص ۱۱۳)	//	//
	۱. اسماعیل بن سهل (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۸)	امام جواد	(طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۷۳)
	۲. ابراهیم (همان، ص ۳۸۴)	امام هادی	//
	۳. علی بن اسماعیل (همان، ص ۴۲۹)	//	//
فروش و پیشه فروش	۴. محمد بن علی بن فضل (همان، ص ۴۴۳)	//	تلمکری در سال ۳۴۰ از وی روایت شنید.
	۱. رکان اللحام (همان، ص ۶۳)	حضرت علی	اللحام
	۲. حماد بن بشر اللحام (همان، ص ۱۲۲)	امام باقر	//
	۳. عبدالله بن واقد (همان، ص ۲۳۱)	امام صادق	//
نابوا	۴. حماد بن واقد (همان، ص ۱۸۷)	امام صادق	خیز
	۱. ابوصالح عجلان (همان، ص ۲۶۳)	امام صادق	//
فروش و پیشه فروش	۲. زید (همان، ص ۲۱۱)	امام صادق	//
	۳. صالح (همان، ص ۲۵۹)	امام رضا	//
	۱. عتیق بن عبدالرحمان (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۶۲)	امام صادق	بیاع القصب (فیومی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۵۰۴)
	۲. عیث بن میمون (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۰۲)	امام صادق	(طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۶۲)
فروش و پیشه فروش	۳. حسن بن موسی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۷)	امام حسن عسکری	۴۲، حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۱۷، ص ۱۹۳
	۴. محمد بن سالم (کشی، ۱۴۰۹، ص ۲۳۱)	از راویان	//

فروشنده اسباب و اشیاء عروس یا مهر	۱. عبدالله بن محمد (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۶۰)	امام رضا	کشی، ۱۴۰۹، ص ۴۹۵
	۲. احمد بن سلیمان (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۱۷)	از راویان	//
	۳. ابومحمد حسن بن علی (طوسی، ۱۴۱۷، ص ۵۳۱) نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۹)	//	//
	۳. علی بن محمد (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۷، ص ۲۶۵)	//	//
بازار فروش (بیاع الحبر)	۱. زباین اسود (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۲۶)	امام باقر	(کلینی، ۱۳۶۷، ج ۸، ص ۷۹)
	۲. عبدالله بن مسلم (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۲۲)	امام صادق	//
	۳. حسن بن حسین عرنی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۵۱)	امام صادق	//
	۴. داوود بن ابی زبید (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۸۶)	امام هادی	//
کتابفروش	۱. قاسم بن زبید (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۷۳) حنفی	امام صادق	بیاع الحبر: فروشنده لباس‌های نرم و نگارین (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۳۱۷)
	۲. یحیی قلنسی (همان، ص ۲۲۳)	امام صادق	بیاع الحل (خوئی ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۴۷؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۱، ص ۱۷۳)
	۳. حسین بن محمد بن فرزدق (علامه حلی، ۱۴۱۱، ص ۵۳۳) نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۶۷)	از راویان	بیاع الخرق: یعنی فروشنده لباس‌های مندرس و کهنه و یا تکه پارچه. وی تا سال ۳۲۸ در قید حیات بوده (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۰۹).
یافته	۱. سالم الاشل (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۱۲۷)	امام باقر	بیاع المصاحف
	۲. سالم بن عبد الرحمن (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۳۷)	امام صادق	(طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۱۷)
	۳. منصور (همان، ص ۳۱۴)	امام صادق	//
تولیدکننده قند	۱. سلیمان بن متوکل (همان، ص ۲۱۷)	امام صادق	غزال
	۲. محمد بن زیاد السجاد (همان، ص ۲۸۳)	امام صادق	//
	۳. محمد بن مروان بن زیاد (همان، ص ۴۴۶)	از راویان	//
چوب فروش	۱. سعید بن سالم (همان، ص ۲۱۳)	امام صادق	التفاح: سنگ آتش زنه، فندک، قند ساز، گیاهان نرم و تازه، شکوفه یا غنچه گل قبل از باز شدن (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۶۸۵).
	۲. میمون (همان، ص ۱۴۵)	امام سجاد و امام باقر و امام صادق	//
	۳. عبدالله بن میمون (همان، ص ۲۳۱)	امام صادق	//
تصویرگر	۱. هشام بن سالم (همان، ص ۳۱۸)	امام صادق	جوالیقی
	۲. حماد بن سیار (یسار) (همان، ص ۱۸۷)	امام صادق	//
	۳. عثمان (همان، ص ۲۶۰)	امام صادق	//
سرکساز یا سرکافروش (خلال)	۱. سعید (برقی، ۱۳۴۲، ص ۳۸)	امام صادق	نقاش
	۲. لعاقه (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۴۲)	امام کاظم	//
	۳. محمد بن بکر بن حرمان (همان، ص ۴۴۴)	از راویان	تلمکری در سال ۳۴۵ از وی روایت سماع کرده است.
پنبه فروش	۱. عبدالسلام (همان، ص ۳۳۷)	امام صادق	الخلال
	۲. احمد بن عمر (همان، ص ۲۵۲) ابن داود، ۱۳۴۲، ص ۲۶)	امام رضا	//
	۱. ابوعلی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۷۰)	امام رضا	بیاع القطن
حجامتگر	۲. محمد بن بکر (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۶۶)	از راویان	//
	۱. سلام (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۱۸)	امام صادق	الحجام
فروشنده زر	۲. فرقد (همان، ص ۲۷۰)	امام صادق	//
	۱. میمون البان (برقی، ۱۳۴۲، ص ۴۵)	امام باقر	بیاع البان
فروشنده زر	۲. محمد بن زبید عطار (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۲۹۸)	امام صادق	هر چند وصف وی «عطاری است، ولی به شغل وی به عنوان «صاحب البان» اشاره شده است. ممکن است وی دو شغله بوده است. در سال ۱۳۹۹ از دنیا رفت. البان درختی است از رسته «البانبات». دارای برگ‌های دراز و گل‌های سفید رنگ و از آن نوعی روغن استخراج می‌شود (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۱۷۵).

۴۱ ♦ مشاغل و حرف اصحاب و راویان ائمه اطهار ع تا پایان غیبت صغریا

فروشنده غنا	۱. یعقوب بن شعیب (همان، ص ۱۵۰؛ خوبی، ۱۴۱۰ق، ج ۲۱، ص ۱۴۸-۱۴۹)	امام باقر ع	بیاع الطعام
	۲. ابراهیم بن آرزق کوفی (طوسی، همان، ص ۱۳۴)	امام صادق ع	//
خرزبه فروش	میثم تمار (کشی، ۱۴۰۹ق، ص ۷۸)	حضرت علی ع	بیاع البطیخ؛ البته از نام وی بر می آید که وی خرمافروش بوده باشد، نه خرزبه فروش، با این حال، گزارش در منبع مذکور، به خرزبه فروشی وی اشاره شده است، هرچند ممکن است وی دو شغله بوده باشد.
حصیرباف	سلمان فارسی (مرتضی عالمی، سال ۱۳۷۰، ص ۳۱) ترجمه محمد سپهری	حضرت علی ع	این شغل در کنار کار حکمرانی بر مدائن بود.
ریسمان فروش	ضریس (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۱۳۸)	امام باقر ع	بیاع الغزل
کفن فروش	ظریف بن ناص (همان)	امام باقر ع	بیاع الاکفان
پیه فروش	ابی اسامه زید (حر عالمی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۷، ص ۳۷)	امام صادق ع	الشحام
فروشنده مواد اولیه کفش	حسین بن ابی العلاء عمری (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۱۸۲)	امام صادق ع	بیاع الزندج یا الزندج؛ پوست سیاهی که کفش از آن ساخته می شود (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۸۴).
گیج فروش	سلیمان بن صالح (همان، ص ۲۱۶؛ نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۸۴)	امام صادق ع	الخصاص
کیسه فروش	مَعَاذ (طوسی، ۱۳۶۴، ج ۷، ص ۷) این کثیر (رقی، ۱۳۴۲، ص ۴۶؛ خوبی، ۱۴۱۰ق، ج ۱۹، ص ۲۰۶)	امام صادق ع	بیاع الکیسه
غله فروش	حَارِثِین مَعِیْرَه نصری	امام صادق ع	امام صادق ع خمس اموال وی را بخشیدند (طوسی، ۱۳۶۴، ج ۴، ص ۱۴۳).
سیدفروش	ولید (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۳۱۷)	امام صادق ع	بیاع الاسقاط
الاعفروش یا کرایه دهنده الاغ	داود بن سلیمان (همان، ص ۲۰۲)	امام صادق ع	الحمّار
سرمه فرو ش یا سرمه ساز	غالب بن عثمان منقری السمال (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۰۵)	امام صادق ع	السمل
خزایار فروش	ناصر (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۲۹)	امام صادق ع	البقال؛ خواروبار فروش، فروشنده مواد غذایی مانند روغن و کره و قهوه و شکر و ادویه و جز آنها (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۱۹۰)
چوب تراش	ابوعمران الاوزعی (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۳۲۵)	امام صادق ع	الخراط (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۳۵۹).
غواص	مسعم بن عبدالملک	امام صادق ع	وی ۸۰ هزار درهم به عنوان خمس اموالش برای امام صادق ع آورد (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۱، ص ۴۰۸).
چاه کن	یقظین (پدر علی بن یقظین)	امام کاظم ع	وی در دربار منصور و مهدی مشغول حفر چاهی برای رسیدن به آب شد که پس از مدتی طولانی، به اجساد باقی مانده از قوم عاد رسید (طبرسی، ۴۰۳ق، ج ۲، ص ۳۸۸).
ستاره شنا س	ابوجعفر السقاء الاحول (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۴۵۱)	امام رضا ع	المنجم
دام پزشکی	ابوعبدالله یونس بن علی القطان (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۴۴۸)	از راویان	بیطار (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۱۹۹) در کوفه زیر «طاق حیاتی» می نشست و به ملوای چهارپایان مشغول می شد.
مثبت کار	ابالقاسم عبدالله بن طاهر (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۴۲۹)	//	النقار؛ سوراخ کننده چوب و نقاش رکاب و لگام (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۹۳۹)، طراخی و سوراخ کاری و نقاشی بر روی چوب
برنج فروشی	یوسف بن ابی یعقوب (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۲، ص ۴۲۵)	//	بیاع الارز
	۱. سلیمان بن عبدالله دیلمی	امام صادق ع (خونی، ۱۴۱۰ق، ج ۸، ص ۲۸۶)	بیشتر تجارت وی در خراسان بود (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۱۸۲).
	۲. عبیدالله بن علی بن ابی شعیبه (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۳۰-۲۳۱)	امام صادق ع	وی کوفی و بیشتر تجارتش به حلب بود. از این رو، به «حلبی» مشهور شده است و به همراه پدر و برادرانش تجارت می کرد.
تجارت	۳. عمر بن مسلم (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۵، ص ۷۵)	امام صادق ع	وی مدتی تجارت را رها کرد. امام پس از آگاهی از این امر، عمل وی را شیطانی دانستند.
	۴. ضریس بن عبدالملک بن عیین (کشی، ۱۴۰۹ق، ص ۳۱۳)	امام صادق ع (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۱۳۸ و ۱۳۷)	وی تجارتش به کنیسه بود.
	۵. فضل بن یسار	امام صادق ع	فضل مدتی کارش را کنار گذاشت. امام وی را توصیه کردند که مغازه‌ات را باز کن و از خداوند طلب روزی نما (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۱۶۵).

۴۲ ♦ تاریخ اسلام در آینه پژوهش، سال دهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۲

عز بن الطیار (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۳، ص ۴۷۴)	امام صادق ع	امام صادق ع توصیه‌های خاصی برای رونق کسب و کار به او ارائه دادند.
۷. هاشم بن حکم ابومحمد (ابن داود، ۱۳۴۲، ص ۱۹۰)	امام صادق و امام کاظم ع	وی در سال ۱۹۹ از کوفه به بغداد آمد و در محله «کرخ» به کار تجارت مشغول بود.
۸. یحیی بن عمران بن علاء (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۳۴۶)	امام کاظم ع	تجارت وی در منطقه حلب بود. از این رو، به حلبی مشهور گشت.
۹. محمد بن اسلم طبری جلی (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۳۶۸)	امام رضا ع	تجارتش در سفر به طبرستان بود.

تذکر: شغل‌های مذکور در ستون دوم، مطابق اطلاعات به دست آمده از کتب رجالی و حدیثی و تاریخی است که به شغل آنها، یا تصریح شده و یا اینکه وصف این افراد به شغلشان بوده است. اما در عنوان آخر (تجارت)، برای برخی از اصحاب، به شغل کلی آنها از قبیل تجارت و یا صاحب دکان اشاره شده و به نوع تجارت آنها اشاره نشده است. چنانچه تجارت را به معنای خرید و فروش (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۸۹) و یا تصرف در سرمایه‌ای برای سود و منفعت معنا کنیم (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۳۳۹). باید تمام شغل‌هایی را که صاحبانشان هستند کار خرید و فروش تاجر محسوب کنیم، ولی علت ذکر اختصاص این افراد به عنوان «تاجر» این است که در گزارش‌های رسیده، یا به تجارت این اصحاب تصریح شده و یا به مشغولیت این اصحاب در دکان و مغازه تصریح شده است.

از این رو، از ذکر این افراد در جدول مزبور خودداری شد، با اینکه سزاوار بود به سبب اهمیت شغلی آنان و تأکید بسیار ائمه اطهار ع نسبت به این شغل، اسامی این افراد در جدول مزبور آورده شود. بنابراین، به سبب مذکور و اهمیت شغلی آنان، اسامی آنان در جدول مستقل و جدا در ذیل آورده شد.

ترسیم کلی فضای اقتصادی شیعیان (مشاغل؛ تنگناها و محدودیت‌ها)

به سبب آنکه شیعیان در دوره حضور ائمه اطهار ع در اقلیت بودند و دشمنی امویان و عباسیان با آنها از مسلمات تاریخی است، نباید انتظار حضور گسترده و پررنگ آنها را در جامعه آن زمان داشته باشیم. این مسئله موجب شده تا در دوره‌ها و زمان‌های گوناگون، متفاوت باشد، به گونه‌ای که در میان شغل‌هایی که برای اصحاب ائمه ع ذکر شد، ۶۶ عنوان شغلی ارائه گردید که ۴۴۹ نفر از اصحاب در این شغل‌ها مشغول به کار بودند. در میان این تعداد، یک نفر از اصحاب رسول خدا ع و ده نفر از اصحاب حضرت علی ع و دو نفر از اصحاب امام سجاد ع و ۳۱ نفر از اصحاب امام باقر ع و ۲۶۱ نفر از اصحاب امام صادق ع و ۲۷ نفر از اصحاب امام کاظم ع و ۲۱ نفر از اصحاب امام رضا ع و پنج نفر از اصحاب امام جواد ع و ۱۵ نفر از اصحاب

بهرتر از دوره‌های قبل است. با بررسی کارهای شیعیان در این دوره، معلوم شد بیشتر آنان در کارهای تجارتي نقش داشتند و ورود به کارهای تجارتي طبق توصیه ائمه معصوم^{علیهم السلام} صورت می‌گرفت.

ج. پس از شهادت امام رضا^{علیه السلام} تا پایان غیبت صغرا

در این دوره، مثل دوره ابتدایی، نقش شیعیان در منصب‌های سیاسی و اقتصادی به تدریج، کم‌رنگ شد؛ زیرا تعداد شغل‌های ثبت‌شده از شیعیان و اصحاب ائمه اطهار^{علیهم السلام} در این دوره بسیار کم و محدود است و این نشان از فشار زیاد بر شیعیان در آن دوره دارد.

نکته پایانی در خصوص وضعیت شیعیان در این دوره آن است که در این دوره، برخی از شیعیان از مناطق مرکزی حکومت و نیز از مراکز نزدیک به حضور اهل بیت^{علیهم السلام} به مناطق دوردست پناهنده شدند و ادامه حیات سیاسی و اقتصادی خود را دور از ائمه معصوم^{علیهم السلام} تشکیل دادند که شاهد آن، گسترش تشیع در مناطقی مثل ایران و مصر و مغرب است، و حتی بعضاً توانستند به حکومت هم دست یابند.

تحلیل کلی درباره به مشاغل اصحاب ائمه اطهار^{علیهم السلام}

طبق آمار و ارقامی که ذکر شد، نتیجه می‌گیریم:

اولاً، هرچند شیعیان در اقلیت بودند و حاکمان نسبت به آنان دشمنی داشتند و از حضور آنان در کارهای کلیدی ممانعت می‌کردند، اما حضور شیعیان در کارهای مهم جامعه از قبیل تجارت و حکمرانی در برخی از زمان‌ها، که فشار از آنان برداشته می‌شد، غیر قابل انکار است. بدین‌روی، در دوره امام باقر و امام صادق و امام کاظم و امام رضا^{علیهم السلام} بیشترین حضور برای کارهای آنان ذکر شده است و حتی برخی از کارهای حکومتی به شیعیان اختصاص یافت.

ثانیاً، شکل‌گیری دولت‌های شیعی در دوره‌های بعد، بیانگر حضور فعال آنان در دوران حضور است؛ زیرا رسیدن به حکومت، به صورت دفعی امکان‌پذیر نیست.

ثالثاً، سبب حضور شیعیان در متن جامعه، معارف اهل بیت^{علیهم السلام} به مردم رسید، و گرنه چنانچه شیعیان کنج عزلت می‌گزیدند شاهد چنین جایگاه برای شیعیان نبودیم.

امام هادی^{علیه السلام} و شش نفر از اصحاب امام حسن عسکری^{علیه السلام} بودند و ۷۰ نفر از این تعداد از راویان دوره حضور، در یکی از شغل‌های شصت و پنج‌گانه مشغول به کار بودند.

با توجه به آمار و ارقامی که ذکر شد، مشخص می‌شود که بیشترین فراوانی شغل‌ها - به ترتیب - مربوط به دوره امام صادق و امام باقر و امام کاظم و امام رضا^{علیهم السلام} است. این موضوع نشان‌دهنده این است که در دوره مزبور شیعیان نمود بیشتری از دوره‌های قبل و بعد داشته‌اند. در مجموع، می‌توان حضور اقتصادی آنان را به سه بخش تقسیم کرد:

الف. از زمان خانه‌نشینی امام علی^{علیه السلام} تا اواخر دوره امویان

در دوره خلفا، تعداد شیعیان و شغل‌های به‌دست‌آمده از آنها محدود بود و اطلاعات ما به شیعیان شاخص و معروف محدود می‌گردد و از بقیه افراد اطلاعات چندانی در دست نیست. شیعیان شاخصی مثل سلمان فارسی در پست‌های حکومتی مشغول به کار بودند و برخی از آنان مثل میثم تمار به شغل‌های عادی جامعه، مثل خربره‌فروشی مشغول بودند.

علاوه بر آنچه ذکر شد، اطلاعات ما نسبت به مشاغل اصحاب ائمه اطهار^{علیهم السلام} در دوران خلافت حضرت علی^{علیه السلام} نیز بسیار کم است، ولی با توجه به شرایط پیش‌آمده و سه جنگ بزرگ (جمل و نهروان و صفین) و تعداد کم شیعیان، به نظر می‌رسد بیشتر آنان زندگی خود را از طریق مقرر بیت‌المال تأمین می‌کردند و نقش آنها بیشتر سیاسی و حضور نزد حضرت علی^{علیه السلام} به‌عنوان حاکم و فرمانده یا سرباز بود.

پس از شهادت حضرت علی^{علیه السلام} و آغاز حکومت معاویه تا اواخر حکومت امویان، حضور شیعیان در پست‌های حکومتی و مانند آن بسیار کم‌رنگ است، به‌گونه‌ای که شغل اصحاب در دوره امام حسن و امام حسین^{علیهم السلام} معلوم نگردید و این نشان‌دهنده وضعیت بد اقتصادی شیعیان در این دوره فلاکت‌بار است، به‌گونه‌ای که تعداد مشاغل به‌دست‌آمده در این دوره، به تعداد انگشتان دست می‌رسد.

ب. از اواخر حکومت امویان تا پایان امامت امام رضا^{علیه السلام}

طبق اطلاعات و آمار به‌دست‌آمده، در این دوره شیعیان در کارهای اقتصادی مشغول بودند و توانستند به بدنه حکومت نیز نفوذ کنند. از این‌رو، بیشترین فراوانی شغل‌ها مربوط به این دوره بود و وضعیت آنان

نتیجه گیری

طبق اطلاعات به دست آمده، بسیاری از شیعیان هماهنگ با دستورات اهل بیت^{علیهم السلام} به کسب روزی حلال اهتمام داشتند و شغل بسیاری از آنان در ردیف شغل های مؤکد اهل بیت^{علیهم السلام} از قبیل تجارت بود. در حقیقت، با نسبت سنجی آمار به دست آمده، می توان به نتایج ذیل دست یافت:

الف. بیشتر شیعیان در کارهای تجاری و اقتصادی مشغول به کار بودند و چون نیاز مردم به مایحتاج زندگی از مسائل مهم در زندگی اجتماعی است، اهل بیت^{علیهم السلام} جدای از مسائل اقتصادی، به فکر مسائل تبلیغی و فرهنگی نیز بودند تا از این طریق، مردم با مسائل ناب مکتب اهل بیت^{علیهم السلام} از طریق پیام آوران شیعی آگاه شوند. در حقیقت، تجارت یکی از راه های شیعیان برای رساندن پیام اهل بیت^{علیهم السلام} به دیگران بود و اهل بیت^{علیهم السلام} با سیاست، ارادتمندانشان را در این مسیر قرار داده بودند، هرچند خودشان شخصاً به این مشاغل اشتغال نداشتند. تجارت، هم می توانست تأمین کننده نیازهای شیعیان باشد و هم مراجعه مردم برای تأمین نیازهای زندگی شان، موجب ازدیاد محبوبیت صاحبان مشاغل تجاری می گردید، بلکه گاهی اوقات شاغل در این بخش زمینه ارتباط پنهانی شیعیان با امام را فراهم می نمود؛ همانند عثمان بن سعید عمروی که در قالب شغل روغن فروشی، نامه های شیعیان را به دست امام می رسانید.

ب. برخی از شاغلان در کارهای حکومتی، با حکم و یا اذن امام وارد این کارها می شدند و برخی دیگر با توجه به ملاک کمک به شیعیان و مظلومان، در کارهای حکومتی وارد می شدند.

ج. وجود شاغلان در کارهای حکومتی و سفارش اهل بیت^{علیهم السلام} برای ورود به این شغل، با حفظ ملاک های آن، بیانگر توانایی های خاص اصحاب و شیعیان است، و گرنه حکام جور حاضر نمی شدند بدون دلیل، زمینه ورود آنها را به مناصب حکومتی باز کنند.

د. بسیاری از کارهای مهم و مورد نیاز مردم از جمله، دوزندگی، فروشندگی مواد غذایی و آذوقه مردم در دست اصحاب ائمه اطهار^{علیهم السلام} بود.

ه. حضور نداشتن اصحاب در کارهای کشاورزی ممکن است حاکی از سیاست خاص حکومت باشد که می خواستند اصحاب ائمه^{علیهم السلام} زمین در تملک نداشته باشند.

و. تعدادی از اصحاب به خرید و فروش لباس، آن هم از نوع لباس شاپوری (که نوعی لباس ایرانی است) و لباس هندی اشتغال داشتند و این مسئله می تواند حاکی از چند چیز باشد:

اولاً، پارچه های ایرانی و هندی در میان مسلمانان رایج بوده است.

ثانیاً، ارتباط تجار عجم با شهر محل سکونت اهل بیت^{علیهم السلام} گسترده بوده و همین مسئله می توانسته است در انتقال معارف اهل بیت^{علیهم السلام} به شهرهای دیگر نقش بسزایی داشته باشد.

ز. راویان و شاگردان ائمه اطهار^{علیهم السلام} در عین حضور در صحنه اجتماع و عرصه بازار و اقتصاد، حامل علوم اهل بیت^{علیهم السلام} و پیام آوران رسالت آنان بودند، بدون اینکه هزینه ای را بر بیت المال تحمیل کنند. این امر از اهداف مهم نگارش این مقاله بود. اهمیت این امر با توجه به تنوع شغل های آنان بهتر روشن می گردد.

منابع

- ابن منظور، محمدبن مكرم، *لسان العرب*، دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع، دار صادر، بيروت، چاپ سوم، ۱۴۱۴ق.
- برقی، احمدبن محمد، رجال البرقی، *الطبقات*، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۴۲ ش.
- بستانی، فؤاد افرام، رضا مهبیار، فرهنگ ابجدی، انتشارات اسلامی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۵ش.
- جعفر مرتضی عاملی، سلمان فارسی، ترجمه محمد سپهری.
- حر عاملی، و سائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، تحقیق مؤسسه آل البيت^{علیهم السلام} لإحياء التراث، چاپ دوم، قم، مؤسسه آل البيت^{علیهم السلام} لإحياء التراث، ۱۴۱۴.
- حلی، حسن بن علی بن داود الخلاصه للحلی، دار الذخائر، قم، ۱۴۱۱ق.
- ، الرجال (لابن داود)، دانشگاه تهران، تهران، چاپ اول، ۱۳۴۲ ش.
- خوئی، ابوالقاسم، معجم رجال الحديث مرکز نشر آثار شیعه، قم ۱۴۱۰ هجری (۱۳۶۹ شمسی).
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، غلامرضا خسروی، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، مرتضوی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۴ش.
- صدوق، محمدبن علی، *ثواب الأعمال و عقاب الأعمال*، چ دوم، قم، دار الشریف الرضی للنشر، ۱۴۰۶ ق.
- ، *من لا یحضره الفقیه*، تحقیق و تصحیح و تعلیق علی أكبر غفاری، چاپ دوم، قم، مؤسسه النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسين، ۱۴۱۳ق.
- طبرسی، احمدبن علی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، چاپ اول، نشر مرتضی، مشهد، ۱۴۰۳ ق.
- طوسی، محمدبن حسن، الغیبه، تحقیق عبادالله تهرانی و علی احمد ناصح، قم، چاپ اول، دار المعارف الإسلامیه، ۱۴۱۱ق.
- ، اختیار معرفة الرجال، تحقیق و تصحیح و تعلیق: میرداماد استرآبادی، تحقیق: ر جانی، سیدمهدی، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث، بی تا.
- ، الاستبصار، الاستبصار، تحقیق و تعلیق سیدحسن موسوی خراسان، تصحیح شیخ محمد آخوندی، چاپ چهارم، تهران، خورشید، ۱۳۶۳ش.
- ، الفهرست، تحقیق جواد قیومی، مؤسسه نشر اسلامی، شعبان ۱۴۱۷ق.
- ، تهذیب الأحکام، تحقیق و تعلیق سیدحسن موسوی خراسان، تصحیح شیخ محمد آخوندی، چاپ سوم، تهران، خورشید، ۱۳۶۴.
- ، ۱۴۱۵ق، *رجال الطوسی*، تحقیق جواد قیومی اصفهانی، قم، مؤسسه نشر اسلامی التابعة لجماعة المدرسين.
- علامه حلی، حسن بن یوسف، رجال العلامة الحلی، دار الذخائر، نجف اشرف، چاپ دوم، ۱۴۱۱ ق.
- علیدوست، نورالله، منابع مالی اهل بیت علیهم السلام، دانشگاه امام صادق^{علیهم السلام} تهران، ۱۳۹۱.

- فیومی، احمدبن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی، موسسه دارالهجره، قم، چاپ دوم، ۱۴۱۴ق.
- کلینی، محمدبن یعقوب، الکافی، تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ دوم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ش.
- کشی، محمدبن عمر، رجال الکشی، «إختیار معرفة الرجال»، مؤسسه نشر دانشگاه مشهد، مشهد، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوارالجامعه لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بیروت، چاپ دوم، دار إحياء التراث العربی ۱۴۰۳ق.
- مرعشی نجفی، شرح احقاق الحق، تحقیق سیدشهابالدين مرعشی نجفی، منشورات مكتبة آيةالله العظمى المرعشى النجفی، قم، ۱۴۰۵ق.
- مفید، محمدبن محمد، الإختصاص، المؤتمر العالمی لالفیة الشيخ المفید، قم، ۱۴۱۳ ق.
- نجاشی، احمدبن علی، رجال النجاشی، مؤسسه النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسين بقم المشرفه - قم، چ ششم، ۱۳۶۵ ش.